

Joanna Zuzanna Popławska*

Odgórna aktywizacja czy oddolna aktywność? Studium przypadku partycypacji społecznej młodzieży w kształtowaniu kierunków rozwoju Warszawy

Top-down Activation or Bottom-up Activity?
A Case Study of Youth Social Participation
in Shaping Warsaw's Development Directions

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: partycypacja społeczna, ruchy miejskie, młodzież, młodzieżowe rady miast, budżet obywatelski

Key words: social participation, urban movements, youth, youth city councils, participatory budgeting

Abstrakt: Celem artykułu jest analiza partycypacji społecznej młodzieży w Warszawie w kształtowaniu kierunków rozwoju miasta. Artykuł powstał na podstawie analizy literatury przedmiotu oraz wywiadów swobodnych pogłębionych z celowo dobraną grupą ekspertów. Z przeprowadzonego badania wynika, że miasto stworzyło formalne struktury wspierające partycypację społeczną młodzieży, jednak istnieją wątpliwości co do ich rzeczywistej efektywności i zakresu sprawczości. Analizie poddałam również aktywność młodzieży w ruchach miejskich – z badania wynika, że młodzież jest obecna tylko w tych ruchach miejskich, które adresują do niej swoje działania, np. poprzez aktywność w mediach społecznościowych.

Abstract: The aim of the article is to analyse the social participation of youth in Warsaw in shaping the city's development directions. The article is based on a review of the literature and in-depth, semi-structured interviews conducted with a purposefully selected group of experts. The analysis reveals that the city has established formal structures to support youth social participation; however, doubts remain regarding their actual effectiveness and the scope of agency of city youth councils. The study also examines youth participation in urban movements, indicating that young people are present only in those urban movements that specifically target them, for instance, through activities on social media.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9588-3093>; dr, Katedra Socjologii, Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie. E-mail: jpopla@sgh.waw.pl.

Wstęp

W kontekście postępującego starzenia się społeczeństwa, depopulacji wielu miast oraz intensyfikacji procesów migracyjnych, zarówno w skali krajowej jak i międzynarodowej, miasta stają przed koniecznością rywalizacji o nowych mieszkańców. Wynik tej konkurencji w znacznym stopniu będzie determinował trajektorię ich rozwoju. Rywalizacja o nowych mieszkańców w dużej mierze koncentruje się na przyciąganiu szeroko rozumianej młodzieży, która wykazuje szczególną mobilność w poszukiwaniu lepszych perspektyw edukacyjnych i zawodowych¹. W związku z tym miasta, dążąc do zachęcenia młodych ludzi do osiedlania się, powinny opracowywać polityki odpowiadające ich potrzebom. Jednak stworzenie adekwatnej oferty wymaga włączenia samych zainteresowanych w procesy decyzyjne i twórcze.

Dyskusja na temat roli aktywizacji młodzieży oraz jej zaangażowania w kształtowanie polityki publicznej toczy się od wielu lat. W 2009 roku wprowadzono miernik miast przyjaznych młodzieży, a Europejskie Forum Młodzieży zainicjowało przyznawanie tytułu Europejskiej Stolicy Młodzieży. Pierwszym miastem uhonorowanym tym wyróżnieniem był Rotterdam². Jednocześnie należy podkreślić, że władze miejskie, jako instytucje najbliższe mieszkańcom, odgrywają kluczową rolę w stymulowaniu aktywności społecznej oraz w kształtowaniu prospołecznych postaw obywateli³.

Celem artykułu jest analiza partycypacji społecznej młodzieży w Warszawie w kształtowaniu kierunków rozwoju miasta. Uszczegółowieniem celu są cztery pytania badawcze:

- Czy urząd miasta tworzy uwarunkowania zachęcające młodzież do partycypacji społecznej?
- W jakim stopniu młodzież korzysta z dostępnych narzędzi partycypacji społecznej?
- Czy młodzież podejmuje oddolne działania celem wpływania na miejską politykę publiczną?
- Jakie motywacje decydują o podejmowaniu działalności na rzecz miasta przez młodzież?

¹ M. Helak, *Miasta dla młodych*, Polska Fundacja im. Roberta Schumana, Warszawa 2019; P. Śleszyński, *Delimitacja miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2016.

² M. Helak, *Miasta dla młodych...*

³ L. Tinio-Le Douarin, S. Ségué, Ch. Wee, *Enhancing youth participation in urban governance through city youth councils*, UNESCO, Paryż 2023, [https://doi.org/10.54678/HTLU8153\(7.04.2025\)](https://doi.org/10.54678/HTLU8153(7.04.2025)).

W niniejszym artykule partycypację społeczną definiuję jako „udział mieszkańców w formalnych i nieformalnych procesach samoorganizacji, zmierzających do polepszania warunków życia w społeczności lokalnej”⁴. W konsekwencji w tekście omówię zaangażowanie młodzieży w młodzieżowe rady dzielnic, budżet obywatelski i konsultacje społeczne jak i oddolne formy aktywności w postaci działań w ruchach miejskich. Kategorię młodzieży definiuję szeroko, jako grupę osób poniżej 30. roku życia, które to podejście jest zgodne z najnowszymi dokumentami KE⁵.

Artykuł powstał na podstawie analizy literatury przedmiotu oraz wywiadów swobodnych pogłębianych z celowo dobraną grupą ekspertów w zakresie partycypacji społecznej młodzieży. W sumie przeprowadziłam osiem wywiadów: siedem z członkami (obecnymi lub byłymi, często z założycielami) warszawskich ruchów miejskich oraz z osobami wspierającymi działania tych ruchów. Spośród siedmiu badanych, trzech pełniło (aktualnie lub w przeszłości) funkcje radnych dzielnicowych lub byli w przeszłości członkami zarządu dzielnic. Oprócz tego przeprowadziłam jeden wywiad z pracownikiem urzędu miasta, oraz dwie nienagrane rozmowy telefoniczne, również z miejskimi urzędnikami (osoby te wiedziały o celu rozmowy, jednak z powodu braku czasu nasz kontakt ograniczył się do krótkiej telefonicznej rozmowy)⁶. Wszyscy rozmówcy z urzędu miasta byli odpowiedzialni za procesy partycypacyjne oraz za aktywizację młodzieży. Wywiady prowadziłam w okresie luty–marzec 2025 roku.

Tło teoretyczne: Partycypacja społeczna młodzieży

Angażowanie mieszkańców w kształtowanie kierunków rozwoju miast przynosi wiele korzyści, jednak niesie ze sobą też sporo wyzwań i niebezpieczeństw.

⁴ B. Lewenstein, J. Schindler, R. Skrzypiec, *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych*, WUW, Warszawa 2010, s. 9.

⁵ Choć istnieje wiele definicji młodzieży, w niniejszym dokumencie przyjąłam kategorię młodzieży jako grupy osób poniżej 30. roku życia, co jest zgodne z podejściem zastosowanym w najnowszych dokumentach Komisji Europejskiej: *The reinforced Youth Guarantee*, KE 2020, https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-employment-strategy/youth-employment-support/reinforced-youth-guarantee_en (1.04.2025); *Youth Employment Support: A bridge to jobs for the next generation*, KE 2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0276> (1.04.2025).

⁶ Badanie terenowe zostało przeprowadzone w ramach grantu NCN, projekt Miniatura 8, „Między rozwojem zrównoważonym a chaosem. Badanie pilotażowe przekształceń miejskich obszarów poprzemysłowych w tereny mieszkaniowe w Polsce po wejściu do Unii Europejskiej”. Analizy były prowadzone w ramach projektu Jean Monnet Module „EU Cities. Future of European Cities: Towards inclusive, sustainable and smart urban development”, grant nr 101175178 ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH.

Wśród korzyści zazwyczaj wymienia się wzrost poczucia odpowiedzialności mieszkańców za zamieszkiwaną przestrzeń, wzrost legitymizacji podejmowanych przez władze miasta decyzji i lepsze rozpoznanie faktycznych potrzeb mieszkańców, a w konsekwencji rozwój miasta zgodny z ich oczekiwaniami⁷. Jednak procesy partycypacyjne niosą ze sobą też wiele wyzwań. Jednym z podstawowych problemów jest zapewnienie, aby zaangażowanie mieszkańców miało faktyczny wpływ na kierunki rozwoju miasta, żeby nie przybierało postaci fasadowych procesów. Drugim wyzwaniem jest aktywizacja i edukacja mieszkańców, tak aby chcieli kształtować polityki rozwoju miast, ale też aby wiedzieli jakie mają w tym obszarze prawa, oraz aby rozumieli specyfikę administracji publicznej i planowania rozwoju miast. Trzecim wielkim wyzwaniem jest zadbanie o to, aby w konsultacjach brała udział reprezentatywna próba mieszkańców, nie zaś jedynie grupy wykształcone, o wyższym statusie ekonomicznym, w wieku średnim⁸. W literaturze przedmiotu wymienia się też problem czasu i środków finansowych, jakie są potrzebne by angażować mieszkańców w procesy decyzyjne. Podobne wyzwania dotyczą też procesów partycypacyjnych młodzieży, szczególną uwagę poświęca się ryzyku ich wykluczania z procesów partycypacyjnych, związku między statusem ekonomicznym, wykształceniem a zaangażowaniem w partycypację społeczną⁹ oraz fasadowości partycypacji¹⁰.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że młodzież preferuje nieformalne formy partycypacji społecznej takie jak wolontariat, działania w ruchach społecznych czy protesty¹¹. Te niesformalizowane formy działania mogą być

⁷ P. Healey, *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*, Palgrave Macmillan, 1997; J. E. Innes, D. E. Booher, *Planning with Complexity: An Introduction to Collaborative Rationality for Public Policy*, Routledge, 2010; A. Michels, L. De Graaf, *Examining Citizen Participation: Local Participatory Policy Making and Democracy*, «Local Government Studies» 2010, nr 36(4), s. 477–491, <https://doi.org/10.1080/03003930.2010.494101> (25.03.2025).

⁸ S. R. Arnstein, *A Ladder Of Citizen Participation*, AIP JOURNAL 1969, s. 216–224; M. Ianniello, S. Iacuzzi, P. Fedele, L. Brusati, *Obstacles and solutions on the ladder of citizen participation: a systematic review*, «Public Management Review» 2018, nr 21(1), s. 21–46, <https://doi.org/10.1080/14719037.2018.1438499>.

⁹ N. D. Botchwey, N. Johnson, L. K. O'Connell, A. J. Kim, *Including Youth in the Ladder of Citizen Participation: Adding Rungs of Consent, Advocacy, and Incorporation*, «Journal of the American Planning Association» 2019, nr 85(3), s. 255–270, <https://doi.org/10.1080/01944363.2019.1616319>; D. Arya, M. Henn, *The impact of economic inequality and educational background in shaping how non-activist "Standby" youth in London experience environmental politics*, «Educational Review» 2021, nr 75(1), s. 93–114, <https://doi.org/10.1080/00131911.2021.2007051> (25.03.2025).

¹⁰ *Moving beyond tokenism – a youth perspective on making youth participation a reality*, <https://www.youthpolicy.org/articles/participation-global-governance/moving-beyond-tokenism-to-make-youth-participation-a-reality>, 2013 (25.03.2025).

¹¹ C. Teixeira, *Youth Protests and the Polycrisis*, Unicef 2024, <https://www.unicef.org/innocenti/reports/youth-protests-and-polycrisis> (25.03.2025).

skutkiem ograniczonego dostępu do formalnych narzędzi partycypacji, ich fasadowości oraz braku zaufania, że władze miasta będą traktować poważnie głos młodzieży. Niektórzy badacze zauważyli, że młodzież uaktywnia się, gdy widzi sens swojego zaangażowania, wyrazistym przykładem takiego zjawiska jest aktywizacja polityczna młodzieży w Wielkiej Brytanii. Ta aktywizacja pozostaje w sprzeczności z ogólnym trendem spadku zainteresowania młodzieży udziałem w życiu politycznym np. w Niemczech czy Stanach Zjednoczonych¹². Często w literaturze wskazuje się, że czas młodości to okres buntu, szczególnie intensywnej ochoty do działania. Piotr Sztompka pisał, że to młodzi, uczniowie i studenci „z natury młodości” są gotowi do „wspólnej mobilizacji i aktywności kolektywnej. Nie bez powodu wiele ważnych ruchów społecznych koncentrowało się na uniwersytetach”¹³. Autor wskazuje tutaj jako przykład paryską „wiosną barykad” z 1968 r., ruchy kontrkulturowe w USA, a także masowe wystąpienia polityczne studentów w Chinach, Korei Południowej czy na Filipinach¹⁴. Również inicjatorzy i większość uczestników zrywów społecznych, jakie miały miejsce w latach 2010–2012 na całym świecie to zazwyczaj wykształcona, ale bezrobotna młodzież, np. w Tunezji w 2010 r. większość liderów *Rewolucji wyzwolenia i godności* miała nie więcej niż 35 lat, rok później protesty zainicjował ruch *Occupy Wall Street*, w ruchu byli aktywni przede wszystkim studenci i przedstawiciele wolnych zawodów w wieku 20–40 lat. Również w Hiszpani ruch *Indignadas* zainicjowali studenci i bezrobotni absolwenci, średnio w wieku 20–35 lat, później do protestów dołączyły inne grupy społeczne¹⁵. Można zauważyć, że o ile Piotr Sztompka pisał o protestach studentów, a więc grup względnie uprzywilejowanych, protestujących w latach 60. XX w. w obronie wartości, takich jak wolność słowa, demokracja i prawa obywatelskie, to już w analizie Castellsa na pierwszy plan wysuwają się poczucie frustracji, braku perspektyw, wykluczenia i bezrobocia (w odniesieniu do krajów europejskich i Stanów Zjednoczonych) oraz dodatkowo – sprzeciw wobec rządów autorytarnych w przypadku krajów arabskich.

Te fale protestów pokazują, że gdy zaistnieją odpowiednie uwarunkowania, lub gdy poziom frustracji osiągnie pewien określony poziom – młodzież ma potencjał, aby się zmobilizować, wyjść na ulice i protestować. Powstaje

¹² J. Sloam, M. Henn, *Youthquake 2017. The Rise of Young Cosmopolitans in Britain*, Springer Nature, 2019.

¹³ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza Społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2012, s. 212.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ M. Castells, *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, PWN, 2013, s. 38, 120, 165; C. Teixeira, *Youth Protests...*; Ch. Ch. Petropoulou, *From the December Youth Uprising to the Rebirth of Urban Social Movements: A Space-Time Approach*, «International Journal of Urban and Regional Research» 2010, nr 34(1), s. 217–224, DOI: 10.1111/j.1468-2427.2010.00951.x.

pytanie czy młodzież potrafi przekształcać ten bunt w konstruktywne, długoterminowe działania – czy są to jedynie krótkotrwałe zrywy, nieprzekształcane w dłuższej perspektywie w kapitał społeczny.

Między polityką włączającą a oddolną aktywnością

Istnieje wiele różnorodnych formalnych narzędzi włączających mieszkańców w politykę miejską. Narzędzia te mogą być dostępne dla wszystkich mieszkańców, niezależnie od ich wieku czy narodowości¹⁶ lub dedykowane młodzieży. Formalne narzędzia partycypacji społecznej analizowane w niniejszym artykule przedstawiłam w tabeli 1.

Tabela 1. Formalne narzędzia angażowania młodzieży w kształtowanie kierunków rozwoju miasta

Formalne narzędzia partycypacji społecznej	
Dedykowane młodzieży	Dedykowane wszystkim mieszkańcom
Konsultacje społeczne dedykowane młodzieży	Konsultacje społeczne
Młodzieżowe rady gmin, miast, dzielnic	Budżet obywatelski

Źródło: opracowanie własne.

Formalne narzędzia aktywizacji mieszkańców

Miasta w całej Europie Zachodniej zauważyły znaczenie aktywizowania młodzieży w polityce miejskiej, stąd coraz częściej opracowywane są polityki młodzieżowe, a zróżnicowane działania adresowane do młodzieży opracowane wraz z młodzieżą. Jako przykład może posłużyć np. Wiedeń, gdzie podczas opracowywania „Wiedeńskiej strategii dzieci i młodzieży na lata 2020–2025” zastosowano szeroki wachlarz konsultacji społecznych adresowanych do dzieci i młodzieży w wieku 4–19 lat. Inny przykład działań z młodzieżą-dla młodzieży to Gdynia, gdzie w długim procesie konsultacyjnym zaaranżowano nową przestrzeń dedykowaną młodzieży, oferującą przestrzeń do realizacji pasji i spędzania czasu wolnego¹⁷.

¹⁶ Do formalnych narzędzi partycypacji społecznej zalicza się również możliwość czynnego i biernego udziału w wyborach i referendach, polityczna aktywność nie jest jednak przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule.

¹⁷ B. Martela, *Konsultowanie z dziećmi i młodzieżą. Analiza 5 miast: Boulder, Gdynia, Surrey, Sztokholm, Wiedeń*, Warszawa 2020, <https://konsultacje.um.warszawa.pl/baza-wiedzy-#konsultowanie-mlodzi> (24.03.2025).

Inną metodą angażowania młodzieży w tworzenie kierunków rozwoju miasta są młodzieżowe rady gmin, czyli ciała doradcze dla rad gminy, miasta lub dzielnicy (rady dzielnic funkcjonują tylko w niektórych miastach, np. w Warszawie i Gdańsku) reprezentujące punkt widzenia młodzieży i dbające o interes tej grupy społecznej. Młodzieżowe rady gmin mogą opiniować działania urzędów adresowane do młodzieży, promują zaangażowanie młodzieży w sprawy publiczne, mogą współorganizować wydarzenia sportowe, kulturalne lub charytatywne¹⁸. W krajach Europy Zachodniej, działanie młodzieżowych rad gmin traktowane jest jako bardzo ważny element współzarządzania miastem, a także mechanizm budowania odpowiedzialności za zamieszkiwane miasta oraz tworzenia społeczeństwa obywatelskiego¹⁹.

W Polsce liczba młodzieżowych rad zaczęła wyraźnie rosnąć w ostatnich kilku latach. Podczas gdy w 2001 r. działało ok. 30 takich podmiotów²⁰, w 2022 r. było to już 533²¹. Choć widać pozytywny trend, jeśli chodzi o liczbę tych podmiotów, pozostaje wątpliwość dotycząca ich faktycznej sprawczości, a także chęci młodych ludzi do aktywnych działań. Badacze tych podmiotów zwracają uwagę, że młodzieżowe rady miast powstają głównie w gminach miejskich, zaangażowanie radnych maleje w toku kadencji, która trwa dwa lata, a członkowie rady nie mają wiedzy na temat kompetencji samorządu, często brakuje też przekonania na temat sensowności działania tych rad (tak wśród młodzieży jak i dorosłych). Dodatkowo nierzadko brakuje środków finansowych na działanie tych podmiotów. Najważniejszą jednak barierą dla działań rad młodzieżowych jest brak odpowiednio przygotowanych opiekunów, którzy szkoliliby i inspirowali młodzież. Zazwyczaj koordynatorami są urzędnicy, bez doświadczenia i wiedzy dotyczącej pracy z tą grupą społeczną²².

Inną grupą narzędzi partycypacyjnych są te dedykowane wszystkim mieszkańcom, a jedną z najlepiej znanych – konsultacje społeczne. Mogą być one dedykowane młodzieży, zazwyczaj jednak są kierowane do ogółu

¹⁸ Strona internetowa UM Warszawa, *Młodzieżowe Rady Dzielnic*, <https://dzialam.um.warszawa.pl/mlodziejowe-rady-dzielnic> (23.03.2025).

¹⁹ L. Tinio-Le Douarin, S. Ségué, Ch. Wee, *Enhancing youth participation...*

²⁰ O. Wyrzykowska, J. Zapolski-Downar, *Młodzieżowa samorządność w Polsce. Analiza i dalsza perspektywa*, Wydawnictwo Rys, Poznań 2021, oliwia-wyrzykowska-jan-zapolski-downar-mlodziejowa-samorzadnosc-w-polsce-edycja-online-7593.pdf (31.03.2025).

²¹ M. Dec-Kiełb, *Przepisy pomogły młodzieżowym radom, ale potrzeba wsparcia merytorycznego*, Prawo.pl, 2022, <https://www.prawo.pl/samorzad/mlodziejowe-rady-gmin-jak-funkcjonuja-w-praktyce,515299.html> (23.03.2025).

²² K. Sztóp-Rutkowska, *Młodzi w Polsce. Przegląd badań*, Białystok–Warszawa 2023, <https://www.szkola-liderow.pl/wp-content/uploads/2023/03/Mlodzi-z-bliska.-Przeglad-badan.-1-1.pdf> (23.03.2025).

mieszkańców. O tym, jaka część mieszkańców weźmie udział w konsultacjach społecznych, decyduje wiele czynników. Pierwszym uwarunkowaniem jest tematyka konsultacji, drugim – sposób promocji informacji o tym, że proces się odbywa, trzecim – forma, czas i miejsce konsultacji. Jeśli urząd miasta chce, aby w konsultacjach wzięło udział wiele osób ze zróżnicowanych grup społecznych – musi podjąć zróżnicowane metody dotarcia z informacją do mieszkańców. Według jednego z rozmówców, jeśli konsultacje społeczne mają formę plenarnego spotkania – głos zabierać będą głównie mężczyźni. Organizacja dyskusji w małych grupach będzie zdecydowanie bardziej zachęcająca dla kobiet (UM_WAW_1_nienagrane). Dobrą formą zachęcenia np. młodzieży, ale też rodzin z małymi dziećmi do uczestnictwa w konsultacjach, będzie ich zorganizowanie w weekend, w galeriach handlowych lub parku, jeszcze lepszą praktyką – zorganizowanie kącika zabaw dla dzieci. Przeprowadzenie konsultacji w godzinach pracy znacząco ograniczy liczbę mieszkańców mogącą wziąć w nich udział²³.

Inną formą angażowania mieszkańców w projektowanie rozwoju miasta są budżety obywatelskie, zwane też partycypacyjnymi. Narzędzie to polega na tym, że urząd miasta przeznacza część pieniędzy z budżetu na realizację projektów zgłoszonych przez mieszkańców, a następnie wybranych do realizacji w procesie głosowania. Udział w budżecie obywatelskim jest dostępny dla wszystkich mieszkańców, niezależnie od wieku, narodowości czy miejsca zameldowania²⁴.

Partycypacja oddolna czyli ruchy miejskie

Ważną formą oddolnej aktywizacji mieszkańców chcących wpływać na kierunki rozwoju zamieszkiwanych miast są ruchy miejskie, które mogą działać w różnej skali terytorialnej i formie prawnej. Sam termin ruchy miejskie, zwane też miejskimi ruchami społecznymi zdefiniował jako pierwszy Manuel Castells

²³ *Konsultacje społeczne. 24 inspiracje z Warszawy*, A. Petroff-Skiba (red.), Centrum Komunikacji Społecznej Urzędu m.st. Warszawy, Warszawa 2019, <https://konsultacje.um.warszawa.pl/baza-wiedzy#temat-3> (18.03.2025).

²⁴ P. Dubicki, *Budżet obywatelski jako element partycypacji społecznej*, «Studia z Polityki Publicznej» 2021, vol. 8, nr 1(29), s. 91–105, DOI: 10.33119/KSzPP/2021.1.5; M. C. Friant, *Deliberating for sustainability: lessons from the Porto Alegre experiment with participatory budgeting*, «International Journal of Urban Sustainable Development» 2019, nr 11(1), s. 81–99; J. Dżinić, M. Svidronova, E. Markowska-Bzducha, *Participatory Budgeting: A Comparative Study of Croatia, Poland and Slovakia*, «The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy» 2016, nr 9(1), s. 31–56; N. Dias, *Hope for democracy: 25 Years of participatory budgeting worldwide*, In Loco Association, Sao Bras 2014.

w 1972 r. jako „procesy celowej mobilizacji społecznej organizowane na danym terytorium i zorientowane na cele związane z miastem”²⁵. W późniejszym czasie autor wskazał, że ruchy miejskie ze względu na specyfikę zgłaszanych postulatów można podzielić na ruchy oporu (zwane też ruchami protestu), projektu i legitymizacji²⁶.

Czynnikiem inicjującym powstawanie pierwszych ruchów miejskich w Polsce był często sprzeciw na chaos przestrzenny, który zapanował w polskich miastach po wejściu do UE, będący wynikiem dynamicznie rosnącej liczby inwestycji budowlanych. Z drugiej jednak strony, ruchy miejskie nie tylko sprzeciwiały się zachodzącym zmianom, ale też proponowały i promowały ich zdaniem lepsze rozwiązania w przestrzeni miejskiej. Kilkanaście lat ich działalności zaowocowało zmianą dyskursu publicznego na temat kierunków polityki miejskiej. Zaczęto zwracać uwagę na takie problemy jak zanieczyszczenie powietrza, betonowanie miast i niszczenie zieleni miejskiej, nieodpowiednią organizację transportu w miastach. W tym kontekście polskie ruchy miejskie – zwracając uwagę na nieprawidłowości – wpisują się w kategorię ruchów protestu, proponując nowe rozwiązania – w kategorię ruchów projektu. Inne ważne zagadnienie, na które warto zwrócić uwagę to sposób organizacji ruchów miejskich – o ile pierwsze podmioty miały rozproszony i niesformalizowany charakter, z biegiem czasu zaczęły się formalizować poprzez rejestrację w charakterze stowarzyszeń. Ruchy miejskie zaczęły też ze sobą współpracować w skali ogólnopolskiej, czego wyrazem było zorganizowanie w 2011 r. I Kongresu Ruchów Miejskich. Drugi ważny moment, kiedy ruchy miejskie zaznaczyły swoją obecność w lokalnej polityce to 2014 r., kiedy wielu aktywistów, zrzeszonych w Porozumieniu Ruchów Miejskich, zaczęło startować w wyborach do rad dzielnic i miast²⁷.

W literaturze przedmiotu nie analizuje się ruchów miejskich z punktu widzenia struktury wiekowej ich członków. Wyjątkiem jest analiza 30 ruchów miejskich z 15 miast przeprowadzona w latach 2017–2018. Autor wskazanego

²⁵ M. Castells, *Kwestia miejska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1982.

²⁶ M. Castells, *Siła tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

²⁷ L. Mergler, K. Pobłocki, M. Wudarski, *Anty-bezradnik przestrzenny – prawo do miasta w działaniu*, Biblioteka Res Publici Nowej, Warszawa 2013; P. Kubicki, *Ruchy miejskie w Polsce. Dekada doświadczeń*, «Studia Socjologiczne» 2019, nr 3(234), s. 5–30, DOI: 10.24425/sts.2019.126150; M. Mayer, C. Thörn, H. Thörn (red.), *Urban Uprisings: Challenging Neoliberal Urbanism in Europe*, Palgrave Macmillan, Londyn 2016; D. V. Polańska, *Going against institutionalization: New forms of urban activism in Poland*, «Journal of Urban Affairs» 2018, t. 42, nr 2, s. 176–187, DOI: 10.1080/07352166.2017.1422982; K. Jacobsson, E. Korolczuk, *Mobilising grassroots in the city: Lessons for civil society research in Central and Eastern Europe*, «International Journal of Politics, Culture and Society» 2019, t. 33, s. 125–142; A. Domaradzka, *Klucze do miasta. Ruch miejski jako nowy aktor w polu polityki miejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

badania doszedł do wniosku, że ruchy miejskie w Polsce charakteryzują się małą rotacją członków, a co więcej – starzeją się wraz ze swymi założycielami, którzy w momencie prowadzenia wskazanych badań mieli około 30–40 lat. Jako przyczynę autor wskazał więc pokoleniową, która utworzyła się między pierwszymi aktywistami miejskimi, co spoiło ich wewnątrznie jako wspólnotę – ale równocześnie zaczęło zniechęcać nowych potencjalnych uczestników do dołączenia, a także niską atrakcyjność głoszonych postulatów, które już weszły na stałe do debaty na temat kierunków polityki miejskiej²⁸.

Wydaje się, że w trzeciej dekadzie XXI wieku krajobraz ruchów miejskich w Polsce istotnie się zmienił, a wraz z nim motywacje młodzieży do zaangażowania społecznego. Pojawiły się nowe, często zakładane przez młodzież stowarzyszenia, miejscy aktywiści startujący w wyborach samorządowych nie są już wyjątkiem. Choć o problemach nagłaśnianych przez pierwsze ruchy miejskie dużo się mówi – nie oznacza to, że zostały one rozwiązane. Narastający kryzys dostępności mieszkań, który dotyka przede wszystkim osoby młode, ale też wątpliwa jakość infrastruktury oferowanej na nowych osiedlach deweloperskich sprawiły, że stał się to nowy obszar zainteresowania ruchów miejskich, oraz nowy czynnik aktywizujący mieszkańców. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że dla młodzieży ważnym tematem są zmiany klimatyczne, tak narodził się młodzieżowy ruch zorganizowany wokół Greta Thunberg, w Polsce znany jako Młodzieżowy Strajk Klimatyczny. Choć niewątpliwie jest to wyraźny przejaw zaangażowania obywatelskiego młodzieży, cele tych działań wykraczają swym zasięgiem poza miasta i politykę miejską, nie będą więc one przedmiotem analiz w niniejszym artykule.

Studium przypadku aktywności młodzieży w Warszawie

Miasto Warszawa deklaruje dążenie do bycia „miastem z klimatem dla młodych”, zapewniającym warunki do życia, nauki i pracy dostosowane do potrzeb młodzieży, a także umożliwiającym rozwój potencjału tej grupie społecznej oraz jej aktywny udział w podejmowaniu decyzji. W uzasadnieniu tej deklaracji władze miasta twierdzą, że są świadome nadchodzących wyzwań demograficznych, problemów z jakimi mierzy się młodzież, a także konieczności prowadzenia polityki ich aktywizującej. Stąd Warszawa jako pierwsze w Polsce miasto uchwaliła formalny program dedykowany młodzieży „Młoda Warszawa. Miasto z klimatem dla młodych 2016–2020”, a następnie – obowiązujący aktualnie dokument – „Młoda Warszawa. Polityka Młodzieżowa m.st.

²⁸ P. Kubicki, *Ruchy miejskie...*

Warszawy". Obydwa dokumenty traktują o młodzieży i były tworzone z ich czynnym udziałem. Polityka młodzieżowa wyznacza kierunki pracy z młodzieżą, określa wartości i postawy ważne podczas pracy z tą grupą społeczną, zawiera wytyczne dla podmiotów pracujących na rzecz i z młodzieżą²⁹.

Można więc uznać, że miasto tworzy warunki sprzyjające aktywizacji młodzieży, zwracając uwagę na korzyści wynikające z inkluzywnego zarządzania, dostępne są rozmaite źródła finansowania takiej polityki. Warto jednak przyrzeć się, w jakim stopniu młodzież faktycznie partycypuje w zarządzaniu miastem, na ile dostępne narzędzia partycypacji są przystępne, w jakim stopniu władze wdrażają zgłaszane postulaty, ale także jakie są motywacje młodzieży decydujące o konkretnych formach ich zaangażowania.

Wykorzystanie przez młodzież formalnych narzędzi partycypacji społecznej

Najważniejszym formalnym narzędziem mającym włączać młodzież w zarządzanie miastem są młodzieżowe rady. W Warszawie od 2009 r. funkcjonuje Młodzieżowa Rada m.st. Warszawy (składa się z 38 radnych) oraz 18 młodzieżowych rad dzielnicowych, które są powoływane przez poszczególne dzielnice (pierwsza młodzieżowa rada dzielnicowa powstała w 2007 r. w Śródmieściu). Kadencja młodzieżowych rad trwa dwa lata. Co ważne, od 2022 r. w całym województwie mazowieckim działa program „Mazowsze dla młodzieży” przeznaczony na finansowe wsparcie działalności rad gmin i dzielnic³⁰.

Urzędnik odpowiedzialny za politykę młodzieżową Warszawy wysoko ocenił potencjał aktywizacyjny młodzieżowych rad miejskich. Podkreślił, że zwiększenie funduszy przeznaczanych na ich funkcjonowanie, w połączeniu z działaniami edukacyjnymi w zakresie aktywności obywatelskiej, przyczynia się do wzrostu zaangażowania młodzieży. Wskazał, że ostatnie 4–5 lat stanowi okres wzmożonej aktywności tej grupy społecznej, a młodzieżowe rady miejskie, obok samorządów uczniowskich, uznał za kluczowy mechanizm jej aktywizacji. Zaznaczył jednak, że efektywność i aktywność tych rad w znacznym

²⁹ Strony internetowe urzędu miasta Warszawa: <https://um.warszawa.pl/waw/strategia/polityka-mlodziezowa>; <https://dzialam.um.warszawa.pl/polityka-mlodziezowa>; <https://partycypacjaobywatelska.pl/forum/wp-content/uploads/sites/12/2019/06/M%C5%82oda-Warszawa.pdf> (18.03.2025).

³⁰ 25 kwietnia 2022 r. Zarząd Województwa Mazowieckiego podjął uchwałę nr 620/316/22 w sprawie Samorządowego Instrumentu Wsparcia Inicjatyw Młodzieżowych Rad Gmin/Powiatów i Dzielnic m.st. Warszawy pn. „Mazowsze dla Młodzieży”.

stopniu zależą od „woli politycznej” – w przypadku jej braku rady młodzieżowe mogą przybierać charakter fasadowy

... kiedy właśnie nie ma tej woli politycznej, kiedy te młodzieżowe rady powstają, niestety czasami mają formę fasadową, ..., na zasadzie że gminy ościenne albo inne duże miasta mają młodzieżową radę, więc tak naprawdę wypada też mieć taką młodzieżową radę. No i ona wtedy jest trochę taka pozostawiona sobie, często bez opiekuna i wtedy ta rola konsultacyjna, doradcza jest dużo, dużo mniejsza, nawet czasami powiedziałbym, że niestety nie funkcjonuje... zależy też po prostu od dorosłych, którzy, którzy wspierają i towarzyszą tej młodzieży w młodzieżowych radach [UM_WAW_3].

Inni moi rozmówcy byli jednoznacznie sceptycznie nastawieni do działań i faktycznej sprawczości młodzieżowych rad. Jedni zwracali uwagę na polityczne motywacje młodzieży aktywnej w tych radach, traktowanie tego podmiotu jako wstępu do przyszłej kariery politycznej, inni wskazywali na brak zainteresowania młodzieżowych radnych aktywnością, niejako bytność w tym podmiocie z przypadku, lub np. ze wskazania dyrektora szkoły. Jeszcze inni wskazywali na fasadowość tego podmiotu, brak jakichkolwiek uprawnień, ale też brak pomysłu jak faktycznie włączać ten podmiot w zarządzanie miastem:

jeżeli mam być szczery, to to jest to absolutnie fasadowe. Nikomu do niczego niepotrzebne. Młodzież, która tam jest, delegowana ze szkół, niespecjalnie się angażuje, przynajmniej według moich doświadczeń. Były jakieś tam projekty robione przez tą młodzieżową radę, ale to bardziej na siłę, bardziej po to, żeby tam udowodnić, że są potrzebni, ale żadnych, jakichkolwiek wymiernych efektów z tego ja osobiście nie widziałem [SPOŁ_OBYW_WAW_1].

Konsultacje społeczne to kolejny instrument partycypacyjny, trudno jednak wskazać jednoznacznie skalę udziału młodzieży, gdyż urząd miasta Warszawy nie zbiera danych demograficznych uczestników konsultacji (UM_WAW_2_nie-nagrane). Z przeprowadzonych wywiadów jak i analizy literatury przedmiotu wynika jednak, że młodzież raczej nie bierze udziału w konsultacjach – chyba że są one jej dedykowane, a urząd miasta podejmie szereg działań aby do młodzieży dotrzeć, jak to miało np. miejsce podczas konsultowania „Polityki młodzieżowej m.st. Warszawy”. Konsultacje tego dokumentu miały postać gier miejskich, dyskusji plenerych, warsztatów, otwartego spotkania konsultacyjnego oraz mailową³¹.

Kolejna, wydawałoby się, że przystępna dla młodzieży forma kształtowania kierunków rozwoju miasta, to realizowany w Warszawie od 2015 r. budżet obywatelski. Konstrukcja tego narzędzia, zasady zgłaszania projektów oraz wysokość środków finansowych przeznaczanych przez urząd miasta na tę

³¹ Raport z konsultacji społecznych Polityki Młodzieżowej m.st. Warszawy, Jaka Młoda Warszawa? – Konsultacje społeczne w Warszawie (18.03.2025).

formę partycypacji zmieniały się kilkukrotnie na przestrzeni kolejnych edycji, co mogło wpływać na ogólne zainteresowanie mieszkańców tym narzędziem. Jednak na przestrzeni ostatnich ośmiu lat można zaobserwować ponad dwukrotny spadek liczby głosujących. Trudno ocenić aktywność młodzieży na etapie składania propozycji projektów, gdyż urząd miasta nie zbiera takich danych (UM_WAW_2_nienagrane). Warto jednak spojrzeć na statystyki wskazujące udział osób z wybranych grup wiekowych w głosowaniu na projekty zgłoszone do budżetu. W obydwóch edycjach najaktywniejsze grupy to te w wieku 25–44 lat, jednak w 2024 r. widać zdecydowany wzrost odsetka głosujących z grupy wiekowej 35–44 lata. Porównując frekwencję w 2016 i 2024 można zauważyć ogólny spadek udziału młodszych grup wiekowych wśród głosujących (mimo umożliwienia głosowania za pośrednictwem Internetu), co ilustruje tabela 2.

Tabela 2. Struktura wiekowa głosujących w budżetach obywatelskich w Warszawie. Dane dotyczące dzieci, młodzieży i najaktywniejszych grup wiekowych

Liczba głosujących ogółem oraz w wybranych kategoriach wiekowych	II edycja BO – 2016 (pierwszy rok kiedy urząd miasta udostępnia dane z uwzględnieniem kategorii wieku głosujących)	X edycja BO – 2024
Liczba głosujących ogółem	172 395 osób	85 048 osób
Głosujący w wieku 0–18 (%)	11	8
Głosujący w wieku 19–24 (%)	8	5
Głosujący w wieku 25–34 (%)	26	23
Głosujący w wieku 35–44 (%)	24	35

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Raport z konsultacji społecznych z mieszkańcami Miasta Stołecznego Warszawy w zakresie budżetu obywatelskiego na rok 2016*, s. 27, https://um.warszawa.pl/documents/57254/18636961/raport_-_budzet_partycypacyjny_na_rok_2016.pdf/6463956d-b100-b5f9-b249-2f884af4fd9?t=1634498678945; *Raport z konsultacji społecznych z mieszkańcami Miasta Stołecznego Warszawy w zakresie budżetu obywatelskiego na rok 2024*, s. 22, 23, <https://um.warszawa.pl/documents/57254/65490386/Raport+z+przeprowadzenia+10+edycji+bud%C5%BCetu+obywatelskiego.pdf/4527208f-c0c9-4033-a732-db53e40ea2c5?t=1694439439286> (18.03.2025).

Młodzież w warszawskich ruchach miejskich

W niniejszej części artykułu analizuję aktywność młodzieży w trzech, celowo wybranych warszawskich ruchach miejskich: jednym ogólno-miejskim i w dwóch o charakterze dzielnicowym. Każde ze stowarzyszeń ma pewną specyfikę, która też warunkowała obecność i aktywność młodzieży, co przedstawiam w tabeli 3.

Tabela 3. Charakterystyka trzech badanych ruchów miejskich

Nr	Zasięg terytorialny	I. członków (2025)	% młodzieży (szacunkowo)	Wiek zarządu	Rok założenia	Działania w mediach społecznościowych	Komentarz
1	ogólnomiejski	300 (liczba ta stale rośnie)	Wysoki % młodzieży, stały napływ nowych członków	Przeważnie osoby młode/ młodzież	2013	Bardzo aktywne, atrakcyjna forma informowania	Ruch o ogólnopolskiej rozpoznawalności, założony przez młodzież – grupę przyjaciół. Spotkania stowarzyszenia mają charakter towarzysko-merytoryczny
2	dzielnicowy	20–30, liczba jest zmienna, związana z terminami wyborów samorządowych	25% (2016 r.) 40% (2025)	Młodzież, ok. 29 lat	2016	Bardzo aktywne, atrakcyjna forma informowania	Ruch zainicjowany przez młodzież, o charakterze „aktywistyczno-politycznym”. Motywacją, aby do niego dołączyć jest chęć zmiany w najbliższym otoczeniu oraz startu w wyborach do rady dzielnicy
3	dzielnicowy	Kilkanaście osób	Młodzież pojawia się sporadycznie, na chwilę	Osoby 40–50 lat	2016	Niewielka aktywność	Młodzież podejmuje działania, gdy pojawiają się negatywne procesy w jej najbliższej okolicy, potrzeba załatwienia problemu zagrażającego bezpośrednim interesom jednostki. Ten ruch społeczny działał w szybko zmieniającej się dzielnicy, gdzie deweloperzy masowo budują nowe osiedla mieszkaniowe. Po załatwieniu problemu młodzież przestaje być aktywna

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych wywiadów. Informacje o aktywności młodzieży są szacunkowe, oparte na wrażeniach i obserwacjach rozmówców.

Analiza wywiadów pozwoliła wyodrębnić dwa kluczowe czynniki, decydujące o tym czy młodzież dołączy do ruchu miejskiego, a także zarysować motywacje kierujące młodymi ludźmi. W toku wywiadów właściwie wszyscy rozmówcy wskazywali, że aktywne działania w mediach społecznościowych są kluczem do zbudowania rozpoznawalności w grupie młodzieży, a w następnym etapie – do rekrutacji nowych, aktywistów. Drugim czynnikiem decydującym o tym, czy ruch będzie atrakcyjny dla młodzieży, jest wiek zarządu i pozostałych członków ruchu, nie sposób nie przyznać racji jednemu z rozmówców, który twierdził, że *młodzi ciągną do młodych* (SPOŁ_OBYW_WAW_2). Analiza struktury wiekowej trzech badanych ruchów potwierdza te wnioski, dwa ruchy aktywne w Internecie, założone i kierowane przez młodzież, skutecznie zachęcały nowych, młodzieżowych członków, trzeci – mniej.

Ciekawym zagadnieniem są motywacje młodych warszawiaków, aby podejmować działania w ruchach miejskich. W prowadzonych wywiadach pojawiały się argumenty o chęci zmiany rzeczywistości, poczuciu sprawczości, ale też prestiżu związanego z byciem członkiem ruchu miejskiego. Rozmówcy z dzielnicowego ruchu nr 2 podkreślali, że obecność w tej organizacji często jest pierwszym krokiem do startu w wyborach do rady dzielnicy, co daje większą sprawczość i pozwala skuteczniej kształtować najbliższe otoczenie. Niektórzy rozmówcy wyjaśniali tę chęć włączenia się w politykę lokalną prestiżem związanym ze sprawowaniem władzy. Nieco mniej optymistyczna była opinia przedstawiciela ruchu miejskiego nr 3, który podkreślał, że młodzież aktywizuje się społecznie wyłącznie wtedy, gdy ich partykularne interesy są zagrożone, pojawiają się zagrożenia w najbliższym otoczeniu:

Są takie momenty w życiu młodych ludzi i takie tematy, które przyciągają ich uwagę. Znaczący momenty w życiu, gdy kupione, jest nowe mieszkanie w okolicy, która ma być okolicą fantastyczną i zaciągnięty jest bardzo wysoki kredyt i dochodzi do przeprowadzki i okazuje się, że i miejsce i okolice nie wyglądają tak, jak na wizualizacjach dewelopera. Więcej jest przyczyną frustracji i wtedy, i wtedy niektórzy z młodych, rozczarowanych osób, no stają się aktywne zabiegając o to żeby zrobić porządek w w okolicy, przeważnie tej najbliższej... No druga grupa tematów i drugi moment związany jest z edukacją dzieci, tak, zabiegają o miejsce w przedszkolu, o miejsce w szkole. Wobec tego zainteresowanie tematami dotyczącymi dostępności przedszkoli, dostępności szkół... No ale poza tymi dwoma obszarami tematycznymi. No jeszcze może trzeci, w których ludzi młodych można spotkać? No to jest budżet obywatelski... Natomiast, natomiast odnoszę wrażenie, że to są takie chwilowe zrywy, które nie przekładają się na jakieś systematyczne działanie i dostępność młodych ludzi i chęć angażowania się w tematy innej niż te dotyczące najbliższej okolicy [SPOŁ_OBYW_WAW_6].

Zakończenie

Z przeprowadzonych badań wynika, że urząd miasta Warszawy deklaruje otwartość na inicjatywy młodzieży, stworzył formalne ramy sprzyjające partycypacji tej grupy społecznej, a od 2016 roku w mieście obowiązują dokumenty strategiczne określające kierunki polityki kierowanej do młodzieży. Funkcjonuje także wyspecjalizowana jednostka organizacyjna przy urzędzie miasta – Zespół Polityki Młodzieżowej. W mieście działa młodzieżowa rada miasta i młodzieżowe rady dzielnic. Formalnie zatem miasto stworzyło struktury wspierające partycypację społeczną młodzieży. Istnieją jednak poważne wątpliwości co do rzeczywistej efektywności tych struktur, zakresu sprawczości młodzieżowych rad oraz faktycznego zaangażowania młodzieży w ich działalność. Przeprowadzone badania wskazują, że młodzież wymaga inspiracji, edukacji i wsparcia dorosłych w zakresie partycypacji społecznej. Brak opieki i animacji ze strony osób przygotowanych do pracy z młodzieżą może być potencjalną przyczyną fasadowości młodzieżowych rad.

Motywacje młodzieży do angażowania się w działania na rzecz miasta są bardzo różnorodne. Niewielka część osób kieruje się poczuciem odpowiedzialności za otoczenie i pragnieniem zmiany, co może być efektem kapitału kulturowego wyniesionego z domu lub szkoły. Inni postrzegają aktywność społeczną jako sposób spędzania czasu wolnego lub nawiązywania kontaktów towarzyskich. Motywacją może również być chęć zaistnienia w polityce lokalnej, a także frustracja konkretnymi problemami lokalnymi. Analizując aktywność młodzieży w Warszawie, należy pamiętać, że jest to miasto przyciągające wielu młodych mieszkańców i studentów, nie można zaś analizować aktywności społecznej młodzieży w oderwaniu od liczebności tej grupy i jej kapitału kulturowego.

Przeprowadzona w artykule analiza pozwoliła wskazać obszary wymagające dalszych badań. Szczególnie interesującym zagadnieniem, niekiedy poruszonym w literaturze przedmiotu, jest ryzyko fasadowości polityki włączającej młodzież. Inną wartą pogłębienia kwestią pozostają motywacje tej grupy społecznej decydujące o podejmowaniu działań na rzecz miasta. Pogłębione wywiady eksperckie pozwoliły zaakcentować raczej niewielką skalę zaangażowania młodzieży w formalne narzędzia partycypacyjne i w ruchy miejskie, powstało pytanie, w jakim stopniu edukacja i dodatkowe środki finansowe na aktywizację mogą skutecznie wspierać rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Ważnym zagadnieniem, rzadko analizowanym w literaturze przedmiotu i jedynie zaakcentowanym w niniejszym opracowaniu pozostaje działalność młodzieżowych grup nieformalnych, zagadnienie wymaga jednak szerszych badań terenowych i wywiadów z młodzieżą.

Bibliografia

- Arnstein S. R., *A Ladder Of Citizen Participation*, AIP JOURNAL 1969.
- Arya D., Henn M., *The impact of economic inequality and educational background in shaping how non-activist "Standby" youth in London experience environmental politics*, «Educational Review» 2021, No 75(1), <https://doi.org/10.1080/00131911.2021.2007051>.
- Botchwey N. D., Johnson N., O'Connell L. K., Kim A. J., *Including Youth in the Ladder of Citizen Participation: Adding Rungs of Consent, Advocacy, and Incorporation*, «Journal of the American Planning Association» 2019, No 85(3), <https://doi.org/10.1080/01944363.2019.1616319>.
- Castells M., *Kwestia miejska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1982.
- Castells M., *Siła tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Castells M., *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Dec-Kiełb M., *Przepisy pomogły młodzieżowym radom, ale potrzeba wsparcia merytorycznego*, Prawo.pl, 2022, <https://www.prawo.pl/samorzad/mlodziezowe-rady-gmin-jak-funkcjonuja-w-praktyce,515299.html> (23.03.2025).
- Dias N., *Hope for democracy: 25 Years of participatory budgeting worldwide*, In Loco Association, Sao Bras 2014.
- Domaradzka A., *Klucze do miasta. Ruch miejski jako nowy aktor w polu polityki miejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.
- Dubicki P., *Budżet obywatelski jako element partycypacji społecznej*, «Studia z Polityki Publicznej» 2021, vol. 8, nr 1(29), DOI: 10.33119/KSzPP/2021.1.5.
- Dzińić J., Svidronova M., Markowska-Bzducha E., *Participatory Budgeting: A Comparative Study of Croatia, Poland and Slovakia*, «The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy» 2016, nr 9(1).
- Friant M. C., *Deliberating for sustainability: lessons from the Porto Alegre experiment with participatory budgeting*, «International Journal of Urban Sustainable Development» 2019, nr 11(1).
- Healey P., *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*, Palgrave Macmillan, 1997.
- Helak M., *Miasta dla młodych*, Polska Fundacja im. Roberta Schumana, Warszawa 2019.
- Ianniello M., Iacuzzi S., Fedele P., Brusati L., *Obstacles and solutions on the ladder of citizen participation: a systematic review*, «Public Management Review» 2018, nr 21(1), <https://doi.org/10.1080/14719037.2018.1438499>.
- Innes J. E., Booher D. E., *Planning with Complexity: An Introduction to Collaborative Rationality for Public Policy*, Routledge 2010.
- Jacobsson K., Korolczuk E., *Mobilising grassroots in the city: Lessons for civil society research in Central and Eastern Europe*, «International Journal of Politics, Culture and Society» 2019, t. 33.
- Kubicki P., *Ruchy miejskie w Polsce. Dekada doświadczeń*, «Studia Socjologiczne» 2019, nr 3(234), DOI: 10.24425/sts.2019.126150.
- Lewenstein B., Schindler J., Skrzypiec R., *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych*, WUW, Warszawa 2010.
- Martela B., *Konsultowanie z dziećmi i młodzieżą. Analiza 5 miast: Boulder, Gdynia, Surrey, Sztokholm, Wiedeń*, Warszawa 2020, <https://konsultacje.um.warszawa.pl/baza-wiedzy-#konsultowanie-mlodzi> (24.03.2025).
- Mayer M., Thörn C., Thörn H. (red.), *Urban Uprisings: Challenging Neoliberal Urbanism in Europe*, Palgrave Macmillan, Londyn 2016.

- Mergler L., Pobłocki K., Wudarski M., *Anty-bezradnik przestrzenny – prawo do miasta w działaniu*, Biblioteka Res Publici Nowej, Warszawa 2013.
- Michels A., De Graaf L., *Examining Citizen Participation: Local Participatory Policy Making and Democracy*, «Local Government Studies» 2010, nr 36(4), <https://doi.org/10.1080/03003930.2010.494101>.
- Moving beyond tokenism – a youth perspective on making youth participation a reality*, <https://www.youthpolicy.org/articles/participation-global-governance/moving-beyond-tokenism-to-make-youth-participation-a-reality>, 2013, (25.03.2025).
- Petroff-Skiba A. (red.), *Konsultacje społeczne. 24 inspiracje z Warszawy*, Centrum Komunikacji Społecznej Urzędu m.st. Warszawy, Warszawa 2019, <https://konsultacje.um.warszawa.pl/baza-wiedzy#temat-3> (18.03.2025).
- Petropoulou Ch. Ch., *From the December Youth Uprising to the Rebirth of Urban Social Movements: A Space-Time Approach*, «International Journal of Urban and Regional Research» 2010, nr 34(1), DOI: 10.1111/j.1468-2427.2010.00951.x.
- Polańska D. V., *Going against institutionalization: New forms of urban activism in Poland*, «Journal of Urban Affairs» 2018, t. 42, nr 2, DOI: 10.1080/07352166.2017.1422982.
- Raport z konsultacji społecznych Polityki Młodzieżowej m.st. Warszawy, Jaka Młoda Warszawa? – Konsultacje społeczne w Warszawie* (18.03.2025).
- Sloam J., Henn M., *Youthquake 2017. The Rise of Young Cosmopolitans in Britain*, Springer Nature 2019.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza Społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2012.
- Sztopa-Rutkowska K., *Młodzi w Polsce. Przegląd badań*, Białystok–Warszawa 2023, <https://www.szkoła-liderow.pl/wp-content/uploads/2023/03/Mlodzi-z-bliska.-Przeglad-badan.-1-1.pdf> (23.03.2025).
- Śleszyński P., *Delimitacja miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2016.
- Teixeira C., *Youth Protests and the Polycrisis*, Unicef 2024, <https://www.unicef.org/innocenti/reports/youth-protests-and-polycrisis> (25.03.2025).
- The reinforced Youth Guarantee*, KE 2020, https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-employment-strategy/youth-employment-support/reinforced-youth-guarantee_en (1.04.2025).
- Tinio-Le Douarin L., Séguy S., Wee Ch., *Enhancing youth participation in urban governance through city youth councils*, UNESCO, Paryż 2023, <https://doi.org/10.54678/HTLU8153> (7.04.2025).
- Wyrzykowska O., Zapolski-Downar J., *Młodzieżowa samorządność w Polsce. Analiza i dalsza perspektywa*, Wydawnictwo Rys, Poznań 2021, [oliwia-wyrzykowska-jan-zapolski-downar-mlodziezowa-samorzadnosc-w-polsce-edycja-online-7593.pdf](https://www.wyrzykowska-jan-zapolski-downar-mlodziezowa-samorzadnosc-w-polsce-edycja-online-7593.pdf) (31.03.2025).
- Youth Employment Support: A bridge to jobs for the next generation*, KE 2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0276> (1.04.2025).